

Dialectverlies en dialectnivellering in Nederlands-Duitse grensdialecten

175

Tom F.H. Smits

Abstract

Sociodialectological research on border dialects, viz. vernaculars spoken in localities near a political or national boundary, has some advantages over traditional dialect studies, especially when of a more rarely found cross-border design. Depending on the language situation on each side of the border, i.e. in two separate diasystems (cf. Goossens 2000a: 335), one observes constellations with different, similar or identical standard languages roofing equally different, similar or identical dialects, and this in a small-scale setting, i.e. in often comparable extralinguistic conditions.

The reported study investigates functional and structural dialect change at the Dutch-German border (Low Saxon dialect area), using proficient but all the same “natural” dialect speakers (N = 40) aged under 45 or over 55. In this article the outcome of the main linguistic hypotheses is discussed, presenting comparatively less structural levelling (Røyneland 2010: 261) in the German dialect. Functional loss, however, is proven to be smaller in the Dutch dialect. These findings are assumed to be connected with the varying standard-substandard constellations in the Dutch and German diasystems and their differing interference potentials. It is shown that dialect loss and regiolectization, even when attested in nearly identical dialects, evolve dissimilarly on both sides of the border. Next to this the article also provides an overview of the amount and quality of levelling products found in the informants’ speech.

1. Inleiding

De studie naar dialectverlies in de grensdialecten van Winterswijk (NL) en Vreden (D), die in het *Taal-en-Tongval*-nummer 1, 57ste jg. werd aangekondigd, wilde een antwoord bieden op “de nog openstaande vragen met betrekking tot de grammatica” (Smits 2005: 105), t.w. de dynamiek in het fonetisch-fonologische, morfologische en syntactische systeem van de twee Nedersaksisch-Nederduitse taalvariëteiten. De meest prominente van de vermelde vragen betrof de staats- en taalgrens tussen Nederland en Duitsland: kan deze voortaan ook als een dialectgrens gelden als gevolg van extensief dialectaal structuurverlies (voornamelijk ten gevolge van transferentie vanuit de standaardtaal)? Kremer (1979) had namelijk eerder een lexicale studie ondernomen in de re-

gio Drenthe-Achterhoek-Graafschap Bentheim-Westmünsterland¹ en daarin vastgesteld dat het oude continentaal-West-Germaanse dialectcontinuüm tussen de kusten van de lage landen en het Slavische areaal een breuklijn langs de Nederlands-Duitse staatsgrens begon te vertonen. De dialecten aan beide kanten van deze grens kenmerkten zich immers door wederzijdse divergentie: de oorspronkelijke structurele verwantschap werd tenietgedaan door processen van convergentie en/of advergentie (= taalverandering in een van beide variëteiten – Mattheier 1996, Auer 2005) waarbij voornamelijk de structureel verschillende, overkoepelende standaardtalen betrokken waren:

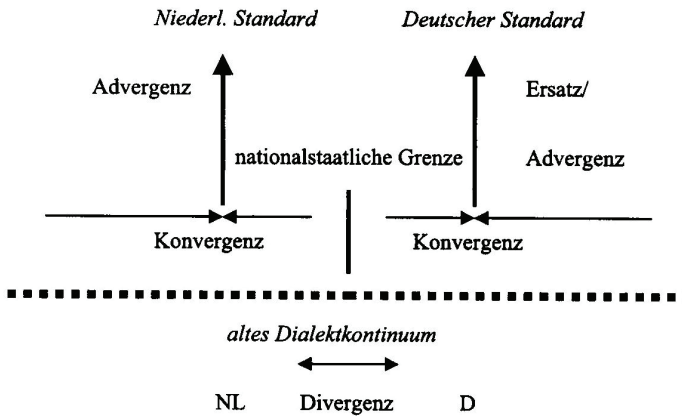

Fig. 1: taalstructurele dynamieken aan de Nederlands-Duitse staatsgrens (Auer 2004: 170)

Met uitgebreide empirische data over fonetisch-fonologische, morfologische en syntactische structuren in gestuurde spraak van een sample competente dialectsprekers laat de hier besproken studie een antwoord toe op de vraag of het dialect sporen van dynamiek en mogelijk verlies en verval vertoont, zelfs in de voor zijn voortbestaan meest gunstige omstandigheden (bv. dialectvitaliteit, landelijke regio met perifere ligging, vaardige dialectsprekers) – die relevant zijn voor onze kennis van het dialectcontinuüm aan de Nederlands-Duitse grens. In 1974 had Trudgill nog gesteld dat: “If we choose to say that people on one side of the border speak German [i.e. a German dialect] and those on the other Dutch [a Dutch dialect], our choice is [...] based on social rather than

1 Concreet de Westfaalse *Kreise* Grafschaft Bentheim, Ahaus, Borken, het zuidoosten van het district Meppen, het oosten van de districten Lingen, Steinfurt en Coesfeld en het noorden van het district Recklinghausen. In Nederland het zuidoosten van Drenthe alsook het oosten van Overijssel en de Graafschap. Vervolgstudies en -data werden gerapporteerd in o.a. Kremer (1993, 2008) – voor een volledig overzicht, zie Smits (2007b) en Kremer (2005).

linguistic factors” (Trudgill 1974: 15). Als dit onderzoek in de geselecteerde variabelen uit de diverse taaldomeinen standaardtalige interferentie in de grensdialecten zou kunnen aantonen die op deze dialecten een divergerend effect heeft, kunnen er wel exclusief talige (cf. “linguistic”) factoren worden gehanteerd om de dialecten van elkaar te onderscheiden.

Aan deze studie ligt een concept van dialect en regiolect ten grondslag dat als Europees-continentaal gekwalificeerd kan worden, in tegenstelling tot de Anglo-Amerikaanse visie waarin zeer diverse taalvariëteiten als *dialect* worden bestempeld. Met (grens)dialecten worden die non-standaardtalige variëteiten bedoeld die lokaal verankerd zijn en door een maximale geografische variatie gekenmerkt worden. Als regiolecten worden sub-standaardtalige variëteiten met een regionale verankering en spreiding beschouwd. Zij kenmerken zich bovendien door een taalstructurele positionering “[b]etween dialect and standard” als “an intermediate variety” (Berruto 2010: 230 – cf. ook Berruto 2010: 232).² De term “intermediair” wordt hier in de brede betekenis gebruikt: het kan om taalvormen gaan die tot het regiolect behoren, maar ook om *levelling*-producten, zoals beschreven door Røyneland (2010: 261 – citaat –, 265) en Schmidt (2010: 208-209): “new forms (compromise forms, innovations) that are neither present in the dialect nor in the target variety.”

2. Beschrijving van de studie

De elementen uit de taalstructuur die het onderzoek bestrijkt, kunnen minimaal als 27 afhankelijke linguïstische variabelen worden onderscheiden (volledig uitgesplitst gaat het om 38 variabelen, zie tab. 1), met als gezamenlijk kenmerk de aanwezigheid van een contrast tussen (de structuren van) de onderzochte taalvariëteiten (Smits 2009: 320 e.v.). Dialectverlies ten gevolge van (sub-)standaardtalige interferentie leidt bij zulke taalelementen tot het verdwijnen van dit contrast, wat op zijn beurt de in figuur 1 getoonde divergentie- en convergentiedynamieken veroorzaakt.

2 De vraag naar de grenzen tussen de onderscheiden taalvariëteiten, volgens Lenz (2010: 302) een “knotty question [...] often avoided through the adoption of a continuum model”, wordt in deze studie op het niveau van de afzonderlijke onderzochte linguïstische variabelen beantwoord: de taalcodex (in de eerste plaats standaardwoordenboeken en -grammatica’s en in de tweede plaats dialectwoordenboeken en -grammatica’s – zie sectie 3) bepaalt welke variant aan welke taalvariëteit wordt toegeschreven en waar m.a.w. de grenzen met het intermediaire niveau liggen.

FONOLOGIE	<ol style="list-style-type: none"> 1. West-Germ. korte voc. in open syllabe voor steml. plosief (bv. Dt. <i>Löffel</i>; Vreden <i>Läapel</i>) 2. West-Germ. korte voc. in open syllabe voor stemh. fricatief (bv. Nl. <i>vleugel</i>; Winterswijk <i>vlögge</i>) 3. West-Germ. <i>u</i> / West-Germ. <i>u</i> voor (<i>r</i> + Konsonant) resp. [x] / West-Germ. <i>u</i> met umlaut (bv. Nl. <i>bont, om</i>; Ww. <i>boent, umme</i>) 4. West-Germ. <i>ō</i> (bv. Nl. <i>voet</i>; Ww. <i>voot</i>) 5. West-Germ. <i>ū</i> (bv. Nl. <i>muis</i>; Ww. <i>moes</i>) 6. <i>e</i>-apocope (bv. Nl. <i>lamp</i>; Ww. <i>lampe</i>) 7. West-Germ. <i>g</i> in anlaut (bv. Dt. <i>Geld</i> /g/; Vr. <i>geld</i> /ɣ/) 8. West-Germ. <i>l</i> + <i>d/t</i> (bv. Nl. <i>oud</i>; Ww. <i>old</i>) 9. West-Germ. <i>s</i> + cons.: West-Germ. <i>sk</i> in an-/in-/auslaut / West-germ. <i>s + l, m, n, p, t</i> in anlaut (bv. Nl. <i>wassen</i>; Ww. <i>wasken</i>)
MORFOLOGIE	<ol style="list-style-type: none"> 1. genus (bv. Nl. <i>deksel</i>, n.; Ww. <i>dekkel</i>, m.) 2. derivatie (bv. Nl. <i>handelaar</i>; Ww. <i>hèndler</i>) 3. meervoudsvorming: umlaut / suffix (bv. Nl. <i>draden</i>; Ww. <i>dröö</i>) 4. diminutievorming: umlaut / suffix (bv. Nl. <i>armpje</i>; Ww. <i>èrmken</i>) 5. wederkerig vnw. (bv. Nl. <i>het met elkaar kunnen vinden</i>; Ww. <i>zik verstòdn</i>) 6. konjugationsart (bv. Nl. <i>raadde</i>; Ww. <i>read</i>) 7. 3de pers. t.t. (on)regelm. ww.: umlaut / suffix (bv. Nl. <i>loopt</i>; Ww. <i>løp</i>) 8. eenheidspluralis (bv. Nl. <i>hebben</i>; Ww. <i>hebb(e)t</i>) 9. o.v.t. regelm. ww. (bv. Nl. <i>probeerde</i>; Ww. <i>preb(i)earn</i>) 10. part. perfect: prefix / suffix (bv. Nl. <i>gelopen</i>; Ww. <i>eloapene</i>)
SYNTAXIS	<ol style="list-style-type: none"> 1. reflexiefconstr.: ww. / constr. (bv. Nl. <i>(uit)rusten</i>; Ww. <i>zik (oet) røsten</i>) 2. lidwoordconstr. (bv. Nl. <i>hij schudde zijn hoofd</i>; Ww. <i>hee schuddeken mèt de kop</i>) 3. <i>band-lek</i>-constr. (bv. Nl. <i>zijn vrouw is ziek</i>; Ww. <i>hee hêf de vrouwe zeek</i>) 4. ww.-positie (bv. Nl. <i>hij heeft dat niet willen doen</i>; Ww. <i>hee hef dat neet doon willen</i>) 5. ww.-keuze: o.v.t. / toek.t. (bv. Dt. <i>er hat mit nichts angefangen</i>; Vreden <i>he is met nix anefongen</i>) 6. splitsing vnw. bijw. (bv. Dt. <i>damit ist die Zeit vergangen</i>; Vr. <i>daor is de Tied met hengaon</i>) 7. voegw. <i>dat(t)</i> (bv. Nl. <i>hij heeft gezegd dat hij aan mij zal denken</i>; Ww. <i>hee hef ezeg hee zol an mi denken</i>) 8. imperatief-positie (bv. Nl. <i>laat dat!</i>; Ww. <i>dat lòt hen!</i>)

Tab. 1: onderzochte linguïstische variabelen

Als onderzoekshypothesen wordt, ten eerste, geformuleerd dat het dialectale structuurverlies, gedefinieerd als een afnemend gebruik van dialectvarianten,

groter zal zijn in het Nederlandse dan in het Duitse dialect – en dit door een groter *apparent-time*-structuurverlies (jongere vs. oudere informanten, cf. sectie 3) in Winterswijk. Deze hypothese werd totnogtoe nooit op een dermate brede taalstructurele basis (zie tabel 1) in een grensoverschrijdende setting onderzocht. Voor de eveneens nagegane dialectfunctionaliteit geldt, ten tweede, de omgekeerde veronderstelling: het Nederlandse dialect vertoont minder functieverlies dan het Duitse dialect – d.m.v. een groter *apparent-time*-functieverlies in Vreden. Een gevolg van het bovenstaande zal, ten derde, een breuk in het oorspronkelijke dialectcontinuüm op de taalgrens betekenen.

De structurele en functionele dialectverandering werd mondeling nagegaan bij 20 Nederlandse en 20 Duitse sprekers, verder evenredig verdeeld volgens zowel geslacht (m. vs. v.) als leeftijdscategorie (-45 vs. +55), die niet enkel beschikken over een hoge dialectcompetentie, maar de taalvariëteit ook gebruiken als hun normale, natuurlijke omgangstaal (*Alltagsprache*, zie Weisgerber 1996: 261-262). Het gebruik van natuurlijk, hedendaags dialect was ook een aandachtspunt zowel bij de voorgelegde vertalings- als bij de multiple-choicetaken, waarbij de testpersonen geschreven standaardtalige stimuli (woorden, woordgroepen, zinnen) naar het dialect vertaalden of een (of meerdere) dialectvarianten uitkozen (cf. Smits 2007a, in druk):

het zure sap

Hij ... flink gelopen

Hij heeft de hele tijd moeten hoesten

a) *Ik weet dat hee neet kommen mag*

b) *Ik weet dat hee neet mag kommen*

c) *Ik weet hee mag neet kommen.*

Met betrekking tot het dialectfunctionele luik werden vragen gesteld over de socialisatievariëteit, het dialectgebruik in 10 domeinen (zie figuur 6) en de attitude tegenover (het gebruik van) het dialect.

Door de gehanteerde normen voor de informantselectie hebben de bevindingen weliswaar in de eerste plaats betrekking op de spraak van personen met het profiel van competente dialectsprekers in die landelijke, dialectvitale regio (waar overigens beroep en opleidingsniveau een goede dialectcompetentie niet noodzakelijkerwijze uitsluiten³), maar dit laat net toe te concluderen

3 Zie o.a. Schaars (2008: 257) m.b.t. dialectvastheid en Bloemhoff (2005: 79) en Mattheier (1980: 90) m.b.t. beroep en dialect. Uit de analyse voor Winterswijk, waar volgens de hypothesen toch de sterkste dialectdynamiek verondersteld wordt, blijkt dat het verschil in dialectperformance tussen de onderscheiden groepen met een manueel vs. een communicatief georiënteerd beroep de 1-procentmarge niet overschrijdt en bijgevolg geen statistische significantie bezit.

dat de dialecttoestand in een voor de dialecten minder gunstige (onderzoeks) context ongunstiger zal zijn, wat grensoverschrijdende dialectdivergentie en breuklijnvorming ook waarschijnlijker maakt.

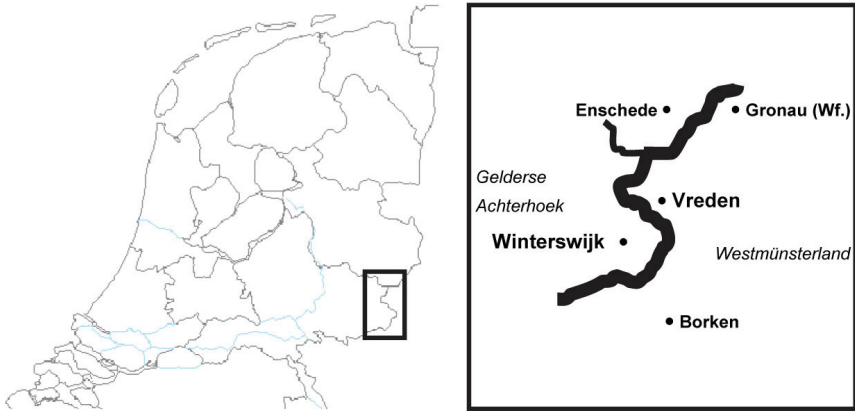

Fig. 2: kaart van het onderzoeksgebied Winterswijk (NL) - Vreden (D)

3. Resultaten

Het dialectverlies werd getest in *apparent time*, d.m.v. vergelijking tussen de performance van een groep oudere en een groep jongere dialectsprekers (Labov 1994: 44 e.v., Chambers / Trudgill 1980: 165).⁴ Dit werd als volgt geoperationaliseerd. De responsgegevens voor de onderzochte variabelen werden in drie categorieën ingedeeld: (basis)dialectaal correcte vormen, standaardtalige varianten en zogenaamde intermediaire (d.w.z. noch (basis)dialectaal, noch standaardtalige) antwoorden. Varianten die zowel tot het dialect als tot de standaardtaal behoren, werden als standaardvorm gelabeld, omwille van de grotere betrouwbaarheid van standaardtalige woordenboeken en grammatica's en het daaraan verbonden voordeel bij codering door een niet-dialectspreker. Dialectverlies uit zich dan in *apparent time* in een afname van dialectperformance bij de overgang van de oudere naar de jongere informanten-generatie.

4 De *apparent time*-onderzoeksmethode heeft in de literatuur zowel kritiek als steun gekregen (o.a. Vandekerckhove 2000: 18-19, Labov 1981: 181, Lenz 2003: 56). Het daarbij bediscussieerde gevaar van *age grading*, een aan leeftijd en beroepsuitoefening gerelateerd variërend taalgebruik, stelt zich in dialectvaste regio's in mindere mate, omdat het dialect er "durchweg in allen Altersgruppen fest" is (Mattheier 1980: 44). De keuze voor bovengemiddeld dialectcompetente sprekers kan dit leeftijdseffect zo mogelijk nog verkleinen.

	Winterswijk (NL)			Vreden (D)			Totaal
	+55	-45	totaal	+55	-45	totaal	
dialectvorm	2970	2502	5472	2074	1854	3928	9400
	52,6%	44,6%	48,6%	36,8%	33,1%	35%	41,8%
intermediaire vorm	155	188	343	305	349	654	997
	2,7%	3,3%	3%	5,4%	6,2%	5,8%	4,4%
standaardvorm	2519	2926	5445	3258	3391	6649	12094
	44,6%	52,1%	48,4%	57,8%	60,6%	59,2%	53,8%
Totaal	5644	5616	11260	5637	5594	11231	22491

Tab. 2: respons (aantallen gelabelde varianten) voor alle onderzochte linguïstische variabelen m.b.t. leeftijdgebonden dialectperformance

Zoals blijkt uit tabel 2 gebruiken zowel de Nederlandse als de Duitse informanten in de jongere generatiegroep in hun realisatie van het dialect meer standaardtalige en intermediaire vormen (onderstreept weergegeven) en, nog relevanter, minder traditioneel dialectale varianten dan de oudere generatie. Deze verschillen, die statistisch significant zijn (Pearson $\chi^2 = 80,19$; $df = 2$; $p < 0,01$), geven aan dat het aangetoonde dialectale structuurverlies groter is bij de jongere dialectsprekers dan bij de oudere sprekers. Volgens de *apparent-time*-hypothese betekent dit dat er in de loop van de tijd dialectverlies in de performance van de testpersonen aan het optreden is. Dit dialectverlies blijkt echter beide onderzoeksplaatsen en hun beide dialecten te treffen.

Of het dialectverlies groter is in het Nedersaksische dialect van Winterswijk dan in de Nederduitse tegenhanger van Vreden en of uit een vastgesteld *apparent-time*-dialectverlies ook taalstructurele dialectgrensvorming tussen Nederland en Duitsland mag worden afgeleid, kan blijken uit een analyse die rekening houdt met de exacte aard van het dialectverlies (de dialectale of niet-dialectale status van de respons) en die de hypothesen op statistische basis kan verifiëren. Hiervoor moet de omvang van het *apparent-time*-structuurverlies aan beide kanten van de grens berekend worden en dienen de onderzochte linguïstische variabelen te worden gegroepeerd volgens hun onderliggende variëteitenconstellatie (cf. de onderzochte contrasten tussen de taalvariëteiten uit sectie 2). We bekijken eerst de linguïstische variabelen waarbij de standaardtalen structureel gezien met elkaar in oppositie staan, zoals in voorbeeld a, b en c:

- a. reflex wgm. *sk*: NL. *wassen* ↔ Dt. *waschen* ↔ dialect: *wasken*
b. vnw. bijwoord: NL. *dòòr...van* = dialect: *dòòr...van* ↔ Dt.
**da...von*
c. diminutiefumlaut: NL. *kopje* ↔ Dt. *Köpfchen* = dialect: *köpfken*

Figuur 3 toont de onderzoeksdata voor deze variabelen uitgesplitst volgens leeftijd en land, waarbij (omwille van het bij het labelen gehanteerde standaardperspectief, zie sectie 3) niet de absolute, maar de relatieve hoogte van de zuilen relevant is. Deze toont immers de voorliggende taaldynamiek: de terugval in gebruikte dialectvarianten is groter in Winterswijk dan in Vreden. De verschillen tussen de generaties zijn in beide steden statistisch significant (Ww.: Pearson $\chi^2 = 80,12$; $df = 2$; $p < 0,01$ – Vr.: Pearson $\chi^2 = 7,08$; $df = 2$; $p < 0,03$; zie voor cijfergegevens tabel 4 in het appendix).

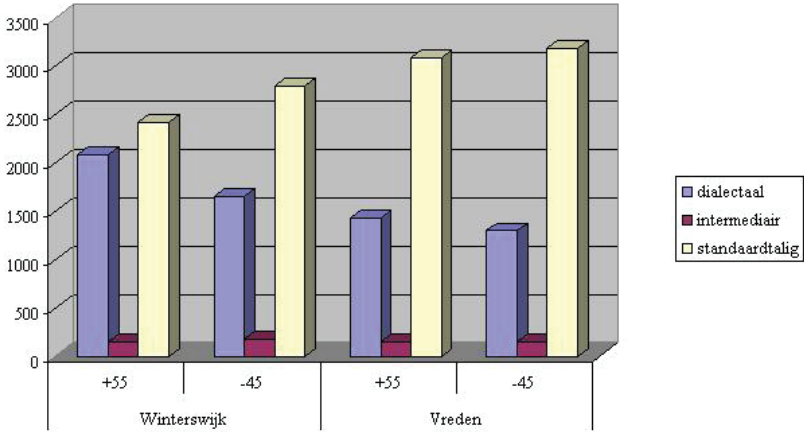

Fig. 3: (gelabelde) respons (# varianten) voor de variabelen met contrasterende standaardtalige varianten

Bij de overige (zes⁵) geteste linguïstische variabelen bevindt het structurele contrast zich tussen de dialecten enerzijds en de twee betrokken standaardtalen anderzijds (zie voorbeeld d). Hier is enkel een eenzijdige adverbentie van een dialect naar de standaardtaal, m.a.w. een eenzijdige interferentie vanuit een van beide standaardtalen, de voorwaarde voor divergentie tussen de dialecten, en bijgevolg voor dialectgrensvorming.

d. presenssuffix 3de p.

onregelmatige ww.: Nl. *stijgt* = Dt. *steigt* ↔ dialect: *stig*

Ook voor deze categorie vertoont de respons van de informanten een *apparent-time*-afname van de dialectvarianten in beide steden (zie figuur 4), maar statistisch significant is het verschil tussen de onderscheiden generaties enkel in Vreden (Pearson $\chi^2 = 17,15$; $df = 2$; $p < 0,01$). Dit levert de voor grensvor-

5 Fonologische variabelen nr. 2, 4; morfologische variabelen nr. 7 *suffix*, 9, 10; syntactische variabele nr. 3 (zie tabel 1).

ming vereiste eenzijdige advergentie: het Winterswijkse dialect blijkt voor deze groep van variabelen betrekkelijk resistent, terwijl het Vredense dialect sneller zijn oorspronkelijke varianten opgeeft, wat bijgevolg grensoverschrijdende divergentie tot resultaat heeft.

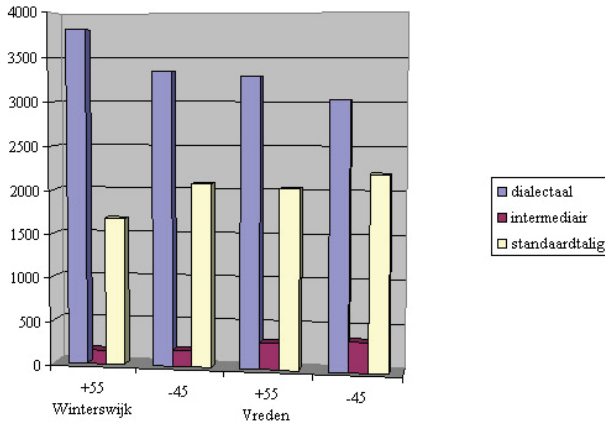

Fig. 4: (gelabelde) respons (# varianten) voor de variabelen met dialect-standaardcontrast

Uit de combinatie van deze beide variabelengroepen blijkt, samengevat, dat de onderzoeksresultaten de vraag naar de vorming van de dialectgrens in het fonetisch-fonologische, morfologische en syntactische domein bevestigen. Op basis van de onderzochte linguïstische variabelen kan er een isoglossenbundel worden aangenomen tussen de buursteden aan de Nederlands-Duitse staatsgrens, waar voorheen slechts van een standaardtalige en een regiolectale grens sprake was (Goossens 1984: 37). De onderzoeksgegevens sluiten in dit opzicht aan bij de conclusies van Kremer (1979) voor het lexicale domein. Deze volgens variabelencategorie opgesplitste analyse bood een antwoord op de onderzoeksvraag naar de vorming van de dialectgrens, de volgende, volgens land uitgesplitste analyse moet de vraag naar het landgebonden verschil in structuurverlies beantwoorden: m.n. of het dialectverlies in Winterswijk groter is dan in Vreden.

Aan de hoogteverschillen tussen de kolommen (+55 vs. -45) in figuur 5 valt af te lezen dat de vastgestelde dialectgrensvorming eveneens gepaard gaat met een groter dialectverlies in het Nederlandse deel van het onderzoeksgebied. Voor dit staafdiagram werden alle variabelen samengebracht, maar de taaldynamiek werd per land gescheiden verwerkt. De varianten die zowel dialectaal als standaardtig waren (bv. morfologische umlautmarker in Duitsland) werden nu als dialectaal gelabeld, zodat de sprekers van de beide grensplaatsen

op basis van hun dialectperformance duidelijk tegen elkaar konden afgezet worden (wederom is enkel de relatieve hoogte van de zuilen informatief).

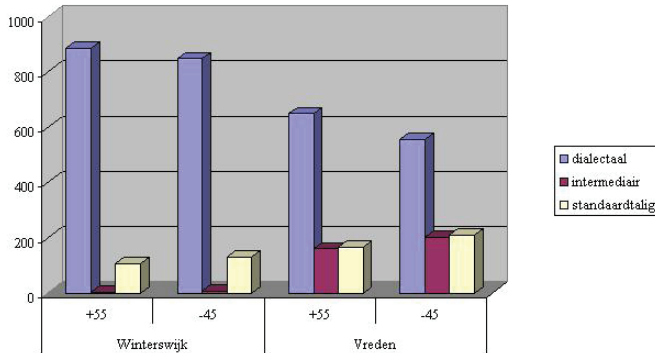

Fig. 5: (gelabelde) respons (# varianten van alle onderzochte linguïstische variabelen) m.b.t. landgebonden dialectperformance

Bij de vergelijking van het dialectverlies tussen de steden onderling vinden we een significante interactie tussen land en leeftijd ($L-R \chi^2 = 11,51$; $df = 2$; $p < 0,01$). In beide steden is er *apparent-time*-dialectverlies: voor alle geteste linguïstische variabelen samen neemt bij vergelijking tussen de leeftijds categorieën het gebruik van de dialectale varianten af ten voordele van intermediaire en standaardtalige vormen (zie voor cijfergegevens tabel 6 in het appendix). Dit verschil in gebruik is evenwel duidelijk meer uitgesproken in Winterswijk dan in Vreden: het dialectale structuurverlies in de *apparent-time*-performance is m.a.w. in het Nederlandse dialect groter dan in het Duitse dialect.

Het dialectale functieverlies in het onderzoeksgebied, ten slotte (cf. o.a. Kremer 1993, Kremer / Van Caeneghem 2007, Bloemhoff et al. 2008), valt op te tekenen uit de subjectieve data m.b.t. het dialectgebruik in tien onderzochte domeinen. In de onderstaande grafiek worden deze taalgebruikssituaties volgens afnemende dialectfunctionaliteit weergegeven (gebruiksfrequentie op 3-puntenschaal, methode zie Giesbers / van Hout / van Bezooijen 2005: 71-72, Giesbers 2008: 103 e.v.). Voor die situaties waarbij de Winterswijk-lijn (Ww.) bovenaan verloopt, wordt de hypothese (zie sectie 2) bevestigd: hier is het functieverlies van het Nederlandse dialect kleiner dan dat van het Duitse. In acht op tien situaties geven de Nederlandse informanten gemiddeld aan meer dialect te gebruiken dan de Duitse. Enkel wat de communicatie in het gemeentehuis betreft, ligt het dialectgebruik in Winterswijk significant lager dan in Vreden (wat mogelijkterwijs aan de aanwezigheid van een in Vreden als dialectspreker bekend bediende zou kunnen liggen, cf. ook de hoge score voor het domein “winkels”).

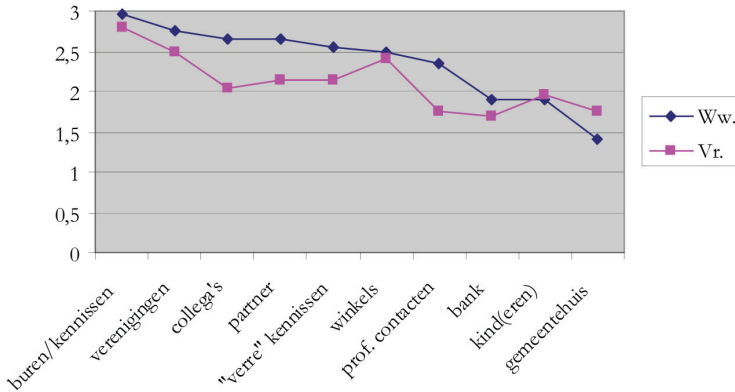

Fig. 6: dialectgebruik van de informanten volgens domein en nationaliteit; in afnemende gebruiksfrequentie ("verre" kennissen= kennissen die niet in de eigen gemeente wonen; professionele contacten= klanten, leveranciers e.d.)

Het hoofdeffect van de variabele "nationaliteit" is niettemin statistisch significant ($F(1,32) = 5,18$; $p = 0,03$), zodat ook de taalfunctionele hypothese als geverifieerd kan gelden.

4. Dialectnivellering en regiolectvorming

4.1. Vormen van dialectverlies

Hoewel een *apparent-time*-teruggang in het gebruik van dialectale structuren (hier "structuurverlies" genoemd) in de beide dialecten kan worden aangetoond, geldt deze afname niet in alle domeinen en voor alle linguïstische variabelen in gelijke mate. Dit roept vragen op over het bestaan van een universele volgorde van dialectverlies (hier niet aan de orde; zie van Bree 1992, Smits 2009) en over de exacte kwaliteit of status van de hierbij ontstane *levelling*-producten. De varianten die in deze studie immers het label "intermediair" dragen, bestaan niet enkel uit vormen die het resultaat zijn van dialectverlies of interferentie door taalcontact, maar evengoed van een endogene taalverandering in het dialect (van Bree 1985: 17-18) of mogelijk van een lopend verwervingsproces, zoals in van Coetsems (1992: 18) *intermediate variety*:

An intermediate variety occurs in the acquisition process of a language. It is intermediate in so far as it represents a developmental form in what has been termed *interlanguage* in the process of language acquisition [...] Interlanguage [...] refers to an acquisition continuum or to a gamut of intermediate language forms between the learner's language or source language and

the target language or recipient language. Within the specific context of dialect-standard interaction an intermediate variety is a developmental form, a kind of compromise between the dialect and the normative standard.

Onderstaande tabel geeft voor de fonologische en morfologische variabelen⁶ het aandeel intermediaire vormen weer op het totaal van de varianten in de respons van de informanten en vermeldt de aard of status van deze vormen.

Ling. variabelen	Frequentie		Kwaliteit van (meerderheid van) intermediaire vormen (zie tab. 1 voor dialectale/standaardtalige varianten)
	NL	D	
FONOLOGIE			
W.-Germ. k. voc. in op. syll. voor steml. plos.	10%		- korte vocaal (bv. Vr. <i>läppel</i>)
W.-Germ. k. voc. in op. syll. voor stemh. spirant	-	-	
W.-Germ. <i>u</i> voor (r + cons.) of [x]	-	1,5%	niet-dialectale vocaal (bv. Ww. <i>bunt</i>)
met umlaut	2%	6%	vocaal met (meervouds-?)umlaut (bv. Ww. <i>wörm</i>)
W.-Germ. <i>ō</i>	0,4%	0,9%	vocaal met umlaut (bv. Ww. <i>veut</i>)
W.-Germ. <i>ū</i>	20%	0,9%	gepalataliseerde vocaal /y/ (bv. Ww. <i>muus</i>)
<i>e</i> -apocope	-	3,4%	geapocopeerde Vredense vorm (bv. Vr. <i>naam</i>) (t.g.v. horizontale convergentie?)
W.-Germ. <i>g</i> in anlaut	3,1%		- plosieve realisatie (bv. Ww. <i>gaf</i> /g/)
W.-Germ. <i>l + d/t</i>	10,5%	0,5%	niet-(basis)dialectale vocaal /o/ (bv. Ww. <i>zolt</i>)
W.-Germ. <i>sk</i> in anlaut	0,7%	9,7%	/ʃç/ (in bv. Vr. <i>schoole</i>)
W.-Germ. <i>sk</i> in inlaut	2,2%	86,6%	/ʃk/ (in bv. Vr. <i>wasjken</i>)
W.-Germ. <i>sk</i> in auslaut	-	-	
W.-Germ. <i>s + l/m/n/p/t in anl.</i>	2,7%		- /ʃ/ (= Standaard Duits) (bv. Ww. <i>sjlok</i>)
MORFOLOGIE			
genus	5,9%	1,6%	niet-dialectaal/-standaardtalig genus (bv. <i>scharm</i> , m. 'scherm')

⁶ Voor de geteste syntactische variabelen zijn geen "intermediaire", d.w.z. volgens de geraadpleegde taalcodexen niet-standaardtalige, niet-dialectale varianten mogelijk.

Ling. variabelen	Frequentie		Kwaliteit van (meerderheid van) intermediaire vormen (zie tab. 1 voor dialectale/standaardtalige varianten)
	NL	D	
derivatie	-	4,5%	vocaal zonder umlaut (bv. Vr. <i>doarnig</i> 'doornig')
mv.-vorming	<i>umlaut</i>	-	vocaal zonder umlaut (bv. Vr. <i>poale</i> 'palen')
	<i>suffix</i>	4,3%	niet-dialectaal/-standaardtalig suffix (bv. Vr. <i>drööe</i>)
diminutievorming	<i>umlaut</i>	-	niet-dialectale/-standaardtalige vocaal in basisvorm (bv. Vr. <i>troan</i> 'traan')
	<i>suffix</i>	-	-
wederkerig vnw. (morfol.)	77,7%	-	Ww. <i>mekaare</i>
konjugationsart	0,7%	2,1%	regelmatig-onregelmatige mengvorm (bv. Vr. <i>wosket</i> 'gewassen')
3de p. enk. t.t. umlaut	-	4,8%	niet-dialectale/-standaardtalige vorm met/zonder umlaut (bv. Vr. <i>nemt</i>)
onregelm. ww. suffix	-	-	
eenheidsmeervoud	-	-	
o.v.t. regelm. ww.	3,4%	25,7%	dialectale presens- of perfectvorm (bv. Ww. <i>molken</i> 'melkte')
part. perf.	<i>prefix</i>	0,3%	90,4% prefixloos voltooid deelwoord (bv. Vr. <i>bracht</i> 'gebracht')
	<i>suffix</i>	-	4% suffixloos volt. deelw. of volt. deelw. met regelm. suffix (bv. Vr. <i>lopp</i> 'gelopen')

Tab. 3: aandeel en aard van intermediair gelabelde varianten. Vermits dialectverlies ook gepaard kan gaan met directe substitutie van de dialectale door de standaardtalige variant (Hagen / Münstermann 1984: 79, Trudgill 1983), mogen uit de procentwaarden niet rechtstreeks conclusies over het globale dialectverlies worden getrokken.

De variabelen voor dewelke de informanten met een significant aandeel intermediaire varianten geantwoord hebben, zijn:

- **W-Germ. korte vocaal in open syllabe + stemloze plosief (Ndl. 'eten', Dt. 'essen', dial. 'èèten')**: De oorspronkelijke Winterswijkse dialectale variant wordt gekenmerkt door een lange realisatie, wat eveneens karakteristiek is voor het Standaardnederlands. De korte /ɛ/-realisaties (die niet in de dialectliteratuur voor het onderzoeksgebied vermeld worden en hier als intermediair gecodeerd werden) zijn wellicht het gevolg van een horizontale dynamiek waarbij andere Achterhoekse dialecten met korte realisaties, die hiermee hun verspreiding vergroot zien, betrokken zijn (Entjes 1964:

- 90-91, 1966: 123-124, 127). De grootste concentratie geattesteerde korte realisaties bevindt zich in de groep van de jonge, mannelijke informanten.
- **W.-Germ. *ū* (Ndl. 'muis', Dt. 'Maus', dial. 'moes')**: Wederom ten westen van de staatsgrens bestaan twee dialectale varianten naast elkaar: de originele vocaal en een gepalataliseerde nieuwere concurrent ('muus'). Onder invloed van een uit westelijke richting komende dynamiek raakt deze variant nu ook bij de onderzochte Winterswijkse dialectsprekers, met name bij de jongere vrouwen, ingeburgerd. Het betreft een in het onderzoeksgebied niet-dialectale "tussenvariant" die noch de oorspronkelijke basisdialectale kwaliteit, noch de standaardtalige diftongering bezit en die door een grote, regionale verspreiding gekenmerkt wordt.
 - **W.-Germ. *l* voor *d/t* (Ndl. 'koud', Dt. 'kalt', dial. 'kold')**: De intermediaire varianten zijn geen vocaliseringsproducten zoals het Standaardnederlands ze kent, maar wijken in hun vocalisme van de basisdialectale realisatie af. Ze vertonen hoofdzakelijk de evolutie *ul* > *ol* ('scholder'), in mindere mate *al* > *ol* ('zolt'), ten gevolge van horizontale convergentie met westelijk gelegen dialecten (Goossens 2000b: 433). Door deze klankveranderingen wordt de westelijker gelegen dialectale *ol*-isoglosse naar de staatsgrens toe verlegd. De *ol*-varianten werden in alle sprekersgroepen in nagenoeg gelijke mate aangetroffen, met een beperkte oververtegenwoordiging van de jonge vrouwen.
 - **W.-Germ. *sk* in anlaut (Ndl. 'schrijven', Dt. 'schrinnen', dial. 'skrienen')**: In anlautpositie valt de dialectale reflex van W.-Germ. *sk* al verregaand samen met de standaardtalige variant. In Vreden, hoofdzakelijk bij de oudere sprekers, zijn nog meerdere mengvormen te horen. Hierin laat zich tevens duidelijk een evolutie van basisdialectaal /sk/ (0%) over intermediair /sç/ (2,9%) en /ʃç/ (6,8%) naar Standaardduits /ʃ/ (90,3%) aflezen.
 - **W.-Germ. *sk* in inlaut (Ndl. 'wassen', Dt. 'waschen', dial. 'wasken')**: In inlautpositie is het dialect duidelijk resistenter, met de hoogste basisdialectale scores voor de variabele W.-Germ. *sk* in alle geteste posities tot gevolg. Wederom in Vreden echter valt een (endogene?) klankontwikkeling op die een modificatie van de inlautspirant inhoudt: /sk/ > /ʃk/. Zij treft alle sprekerscategorieën bijna in gelijke mate.
 - **wederkerig voornaamwoord (Ndl. 'elkaar', Dt. 'sich', dial. 'zik')**: Niet in de eerste plaats het Standaardnederlandse 'elkaar', maar wel het westelijk-dialectale 'mekaar(e)' ligt aan de basis van de geattesteerde taaldynamiek. Deze niet-endogene variant is vermoedelijk wel aan recente interferentie vanuit de standaardtaal toe te schrijven (Entjes 1970: 294, voor Twente: Nuijens 1962: 221) en heeft inmiddels zijn plaats gevonden in het Winterswijkse dialect ten nadele van het basisdialectale 'zik' (Deunk 1977: 79-80). Op deze manier wordt de dialectvariant vervangen door een, structureel

beschouwd, intermediaire vorm (noch basisdialectaal, noch standaardtaal) met een grotere, regionale distributie.

- **onvoltooid verleden tijd regelmatige werkwoorden (Ndl. 'woonde', Dt. 'wohnte', dial. 'wònnen')**: Een interferentiefactor van een andere aard veroorzaakt de als intermediair gelabelde, voornamelijk Vredense varianten: de lage frequentie van de o.v.t. in de spreektaal, wat het dialect op de eerste plaats is, oftewel het "dialectaal-pragmatische" symptoom van wat in de Duitse literatuur *Präteritumschwund* wordt genoemd (Abraham / Conradie 2001). Door functie- en daaropvolgend structuurverlies van het dialect gaan preterita ten gunste van perfectiva verloren, een tendens die zich, zoals gesteld, hoofdzakelijk bij de Duitse sprekers manifesteert. De intermediaire categorie staat hier voor foutievelijk gebruikte dialectale presens- en perfectumvormen in plaats van het preteritum of voor hyperdialectismen (cf. voorbeeld in tabel 3).
- **prefigering voltooid deelwoord (Ndl. 'gelopen', Dt. 'gelaufen', dial. 'eloapen(e)')**: Het basisdialectale *e*-prefix wordt in het dialectale voltooid deelwoord (voornamelijk in Vreden) vaak niet gerealiseerd. Een dergelijke niet-basisdialectale, niet-standaardtalige prefixloze vorm werd als intermediair geclassificeerd, maar is vanzelfsprekend wel nog als dialectaal te interpreteren.

4.2. Verklaringen voor dialectverlies

De in sectie 3 gepresenteerde data tonen een verschillende verliessterkte in de twee onderzoeksplaatsen: het (structurele) dialectverlies is groter in Nederland dan in Duitsland (zie figuur 5). De bij aanvang van het onderzoek geformuleerde hypothesen bevatten niet enkel dit contrast, maar gingen daarnaast uit van een dialectaal functieverlies dat zich omgekeerd evenredig verhoudt tot het dialectale structuurverlies. Ook deze deelhypothese werd geverifieerd (zie figuur 6).

De motivering voor deze kruising van de verliessterkten in de landgerelateerde onderzoekshypothesen is het in *Taal en Tongval* 57/1 (Smits 2005: 93 e.v.) gepresenteerde uitgangspunt dat de verhouding tussen de Nederlandse standaardvariëteit en het Winterswijkse dialect fundamenteel anders is dan deze tussen de Hoogduitse standaardvariëteit en het Nederduitse dialect van Vreden:

De structurele afstand tussen dialect en standaardtaal is in [Noord-!] Duitsland groter dan in Nederland. Doordat de structuren van dialect en standaardtaal in Nederland dichter bij elkaar staan, kan het dialect zich makkelijker ontwikkelen richting de standaardtaal en ontstaan er tussenvormen. (Giesbers 2008: 184)

De moderne Noord-Duitse substandaard (regiolect, *regionale Umgangssprache*) is in diastratisch perspectief heel dicht bij de standaardtaal te plaatsen (Eichhoff 1997: 186), met een duidelijk taalstructureel verschil tegenover het dialectale systeem. Daarentegen bevindt er zich in het Nederlandse taalgebied een continuüm tussen de Nederlandse standaardtaal en haar dialecten, zoals we dat ook o.a. in Centraal- en Zuid-Duitsland kennen (Scheutz 1999, Lenz 2003). Het gevolg hiervan voor het Duitse deel van het onderzoeksgebied is dat het dialect door zijn geïsoleerde positie (lees: het geringere interferentiepotentieel) structureel minder verlies lijdt, maar net functioneel gezien sterk beperkt is. Het Nederlandse dialect van Winterswijk lijdt meer structuurverlies, omdat het d.m.v. graduele modificaties aanpasbaar is aan velerlei situaties. Dat verklaart niet alleen het grotere structuurverlies in vergelijking met Vreden, maar evenzeer waarom het dialect in meer functies gebruikt wordt.

In dit opzicht kan de in figuur 1 weergegeven presentatie van de taaltoestand aan de Nederlands-Duitse grens worden verfijnd, en wel op basis van empirische bevindingen m.b.t. de huidige situatie in het Nedersaksische (Smits 2007a, 2011) als ook in het Nederfrankische grensgebied (Giesbers 2008).

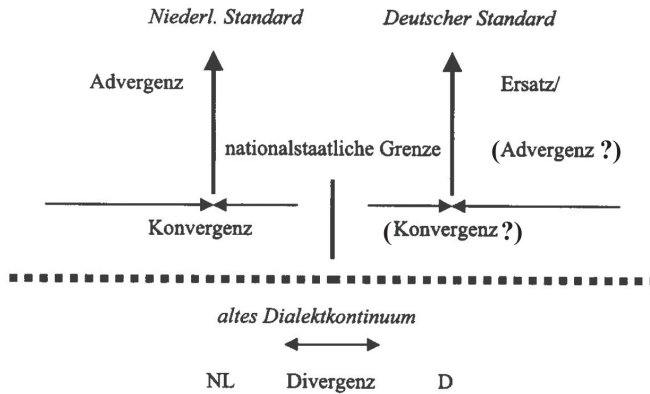

Fig. 7: taalstructurele dynamieken aan de Nederlands-Duitse staatsgrens (naar Auer 2004: 170)

Het zijn m.a.w. twee verschillende processen die leiden tot divergentie en de vorming van een dialectgrens tussen Nederland en Duitsland: enerzijds de transfer van verschillende standaardtalige elementen naar de beide grensdialecten en anderzijds de sterke(re) dialectverandering aan de Nederlandse kant van de grens (zie fig. 5). Deze beide dynamieken onderscheidt ook Woolhiser (2006: 236 – eigen markering):

with the rise of the modern nation state in the nineteenth century, accompanied in the twentieth century by the emergence of modern communica-

tions, improved transportation networks, greater geographical and social mobility of populations, and universal education, political borders have become a far more potent factor in dialect divergence and convergence. In many parts of the developed world, and particularly on the European Continent, dialect areas or dialect continua that are divided by international borders are, in many cases, beginning to show signs of divergence, either as a consequence of *cross-border differences in the degree of cross-dialectal levelling or dialect maintenance*, or as a result of *convergence towards different superposed standard languages*.

5. Samenvatting

De gepresenteerde studie over dialectverlies in Winterswijk en Vreden vervolledigt en bevestigt het (lexicale) onderzoek van Kremer (1979) met totnogtoe ontbrekende gegevens uit de domeinen van de dialectale fonologie, morfologie en syntaxis. De studie levert empirisch bewijs voor dialectaal structuurverlies dat in de eerste plaats het resultaat is van transferentie vanuit de verschillende standaardtalen (in de vorm van substitutie-, reductie- of simplificatieprocessen – Hagen / Münstermann 1984: 79) en bijgevolg een divergerend effect heeft op de grensdialecten. Daardoor dienen de staats- en taalgrens tussen Nederland en Duitsland voortaan ook op niet-lexicaal gebied als dialectgrens worden beschouwd en wordt het dialectcontinuüm, waarop eerstgenoemde grenzen oorspronkelijk geen invloed uitoefenden, onderbroken.

De studie toont daarenboven op basis van een uitgebreide variabelenselectie aan dat het structuurverlies in het Nederlandse dialect groter is dan in het Duitse (op basis van een groter structuurverlies, gemeten in *apparent-time*-onderzoek, in Winterswijk dan in Vreden). Het functieverlies is dan weer kleiner in het Nederlandse dialect dan in het Duitse. Deze tegengestelde verliessterkten worden in verband gebracht met de verschillende regiolectiseringsprocessen en de daaruit resulterende regiolectale variëteiten in de beide onderzoeksplaatsen. In Vreden deelt het locale dialect de rol van omgangstaal (*Alltagsprache, Umgangssprache*) met een regiolect dat structureel beschouwd op een weinig verwante, standaardtalige leest geschoeid is, waardoor er een wezenlijk systeemverschil is tussen het dialect en het regiolect. In Winterswijk is dit systeemcontrast er niet op dezelfde manier. Hier wordt de structurele afstand tussen dialect en standaardtaal overbrugd door “een reeks tussentaalvormen” (Hoppenbrouwers 1986: 157 – eigen markering). Dit regiolecttype laat meer functionele ruimte voor het dialect, zij het niet zonder een grotere taalstructurele impact.

Tom Smits. Universiteit Antwerpen, Stadscampus, S.D. 126, Grote Kauwenberg 18, 2000 Antwerpen (België). E-mail: tom.smits@ua.ac.be.

192

Literatuur

- Abraham, Werner & C. Jac Conradie (2001). *Präteritumschwund und Diskursgrammatik. Präteritumschwund in gesamteuropäischen Bezügen: areale Ausbreitung, heterogene Entstehung, Parsing sowie diskursgrammatische Grundlagen und Zusammenhänge*. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins.
- Auer, Peter (2004). Sprache, Grenze, Raum. In: *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 23, 149-179.
- Auer, Peter (2005). *Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations*. In: Delbecque, N., et al. (eds.). *Perspectives on variation*. Berlin/New York, Mouton de Gruyter. p. 7-42.
- Berruto, Gaetano (2010). Identifying dimensions of linguistic variation in a language space. In: Auer, Peter & Jürgen Erich Schmidt (ed.). *Language and space. An International Handbook of Linguistic Variation. Volume 1: Theories and Methods*. Berlin & New York, de Gruyter Mouton. p. 226-241.
- Bloemhoff, Henk (2005). *Taaltelling Nedersaksisch. Een enquête naar het gebruik en de beheersing van het Nedersaksisch in Nederland*. Groningen, Sasland.
- Bloemhoff, Henk, Jurjen van der Kooi, Hermann Niebaum & Siemon Reker (2008) (ed.). *Handboek Nedersaksische Taal- en Letterkunde*. Assen, Van Gorcum.
- Chambers, J.K. & Peter Trudgill (1980). *Dialectology*. Cambridge e.a., Cambridge University Press.
- Deunk, G. Hendrik (1977). *Grammatica van het Winterswijks*. Groningen, Sasland.
- Eichhoff, Jürgen (1997). Der "Wortatlas der deutschen Umgangssprachen": Neue Wege, neue Erkenntnisse. In: Stickel, Gerhard (ed.). *Varietäten des Deutschen. Regional- und Umgangssprachen. Jahrbuch 1996 des Instituts für deutsche Sprache*. Berlin & New York, de Gruyter. p. 83-220.
- Entjes, Hendrik (1964). Oorspronkelijke korte vocalen in Overijssel en de Gelderse Achterhoek. In: *Taal en Tongval* 16, 90-94.
- Entjes, Hendrik (1966). Iets over de taal van Winterswijk. In: Krosenbrink, Henk (ed.). *Honderd jaar Gelderse Maatschappij van Landbouw*. Winterswijk, Gelderse Maatschappij van Landbouw. p. 122-134.
- Entjes, Hendrik (1970). *Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der niederländischen Provinz Overijssel*. Groningen, Sasland.
- Giesbers, Charlotte (2008). *Dialecten op de grens van twee talen. Een dialectologisch en sociolinguïstisch onderzoek in het Kleverlands dialectgebied*. Groesbeek, Reijngoudt-Giesbers.
- Giesbers, Charlotte, Roeland van Hout, Roeland & Renée van Bezooijen (2005). Dialect op de grens van twee talen. Een onderzoek naar dialectgebruik en attitude in het Kleverlands. In: *Taal en Tongval* 57/1, 61-88.

- Goossens, Jan (1984). Die Herausbildung der deutsch-niederländischen Sprachgrenze. Ergebnisse und Desiderate der Forschung. In: Besch, Werner (ed.). *Festschrift für Siegfried Grosse zum 60. Geburtstag*. Göttingen, Kümmerle. p. 23-44.
- Goossens, Jan (2000a). *Was ist Deutsch – und wie verhält es sich zum Niederländischen?* In: Eickmans, Heinz, Loek Geeraerds & Robert Peters (ed.). *Ausgewählte Schriften zur niederländischen und deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft*. Jan Goossens. Münster e.a., Waxmann. p. 331-358.
- Goossens, Jan (2000b). Zwischen Niederdeutsch und Niederländisch. Die Dynamik der ostniederländischen Sprachlandschaft. In: Eickmans, Heinz, et al. (ed.). *Ausgewählte Schriften zur niederländischen und deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft*. Jan Goossens. Münster e.a., Waxmann. p. 425-450.
- Hagen, Anton M. & Henk G.W. Münstermann (1984). Functieverlies en structuurverlies bij minderheidstalen en dialecten. In: *Handelingen van het acht en dertigste Nederlands filologencongres*. Amsterdam & Maarssen, APA-Holland universiteitspers. p. 63-84.
- Hoppenbrouwers, Cor (1986). Het onstabiele karakter van /e./, /ø./ en /o./ in Nederlandse lecten. In: Hoppenbrouwers, Cor, et al. (ed.). *Proeven van taalwetenschap*. *Bulletin voor Nederlandse taalkunde*. Groningen. p. 156-163.
- Kremer, Ludger (1979). *Grenzmundarten und Mundartgrenzen. Untersuchungen zur wortgeographischen Funktion der Staatsgrenze im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet*. Köln & Wien, Böhlau.
- Kremer, Ludger (1993) (ed.). *Diglossiestudien. Dialekt und Standardsprache im niederländisch-deutschen Grenzland*. Vreden: Landeskundliches Institut Westmünsterland.
- Kremer, Ludger (2005). Grenzdialektologie zwischen Emmerich und Emden. Eine bibliographische *Übersicht*. In: *Taal en tongval* 57/1, 26-43.
- Kremer, Ludger (2008). *Geschiedenis van de Nedersaksische taalkunde*. In: Bloemhoff, Henk, Jurjen van der Kooi, Hermann Niebaum & Siemon Reker (ed.). *Handboek Nedersaksische Taal- en Letterkunde*. Groningen, Van Gorcum. p. 23-51.
- Kremer, Ludger & Veerle Van Caeneghem (2007). *Dialektschwund im Westmünsterland. Zum Verlauf des niederdeutsch-hochdeutschen Sprachwechsels im 20. Jahrhundert*. Vreden, Landeskundliches Institut Westmünsterland.
- Labov, William (1981). De studie van de taal in haar sociale context. In: Geerts, Guido & Anton Hagen (ed.). *Sociolinguïstische studies 2. Bijdragen uit de internationale literatuur*. Groningen: Wolters-Noordhoff. p. 57-123.
- Labov, William (1994). *Principles of linguistic change. Volume 1: internal factors*. Oxford & Cambridge, Blackwell.
- Lenz, Alexandra N. (2003). *Struktur und Dynamik des Substandards. Eine Studie zum Westmitteldeutschen (Wittlich/Eifel)*. Stuttgart, Franz Steiner.
- Mattheier, Klaus J. (1980). *Pragmatik und Soziologie der Dialekte: Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Heidelberg, Quelle und Meyer.

- Mattheier, Klaus J. (1996). Varietätenkonvergenz: Überlegungen zu einem Baustein einer Theorie der Sprachvariation. In: *Sociolinguistica* 10, 31-52.
- Nuijstens, Emile (1962). *De tweetalige mens. Een taalsociologisch onderzoek naar het gebruik van dialect en cultuurtaal in Borne*. Assen, Van Gorcum.
- Røyneland, Unn (2010). *Vertical convergence of linguistic varieties in a language space*. In: Auer, Peter & Jürgen Erich Schmidt (ed.). *Language and space. An International Handbook of Linguistic Variation. Volume 1: Theories and Methods*. Berlin & New York, de Gruyter Mouton. p. 259-274.
- Schaars, Lex (2008). *De Achterhoek*. In: Bloemhoff, Henk, Jurjen van der Kooi, Hermann Niebaum & Siemon Reker (ed.). *Handboek Nedersaksische Taal- en Letterkunde*. Assen, Van Gorcum. p. 256-269.
- Scheutz, Hannes (1999). Umgangssprache als Ergebnis von Konvergenz- und Divergenzprozessen zwischen Dialekt und Standardsprache. In: Stehl, Thomas (ed.). *Dialektgenerationen, Dialektfunktionen, Sprachwandel*. Tübingen, Gunter Narr. p. 105-131.
- Schmidt, Jürgen Erich (2010). *Language and space: The linguistic dynamics approach*. In: Auer, Peter & Jürgen Erich Schmidt (ed.). *Language and space. An International Handbook of Linguistic Variation. Volume 1: Theories and Methods*. Berlin & New York, de Gruyter Mouton. p. 201-225.
- Smits, Tom F.H. (2005). Dialectverandering grensoverschrijdend bekeken: methodologische overwegingen bij een sociodialectologisch onderzoek in West-Münsterland (D) en de Achterhoek (NL). In: *Taal en Tongval* 57/1, 89-110.
- Smits, Tom F.H. (2007a). *Strukturwandel in Grenzdialekten. Die Konsolidierung der niederländisch-deutschen Staatsgrenze als Dialektgrenze*. Universiteit Antwerpen.
- Smits, Tom F.H. (2007b). Veröfentlichungen von Ludger Kremer. In: *Niederdeutsches Wort: Beiträge zur niederdeutschen Philologie* 47/48, 417-435.
- Smits, Tom F.H. (2009). Prinzipien der Dialektresistenz – zur Bestimmung einer dialektalen Abbauhierarchie. In: Lenz, Alexandra N., et al. (ed.). *Low Saxon Dialects across Borders – Niedersächsische Dialekte über Grenzen hinweg*. Stuttgart, Steiner. p. 317-338.
- Smits, Tom F.H. (2011). *Strukturwandel in Grenzdialekten. Die Konsolidierung der niederländisch-deutschen Staatsgrenze als Dialektgrenze*. Stuttgart, Franz Steiner.
- Trudgill, Peter (1974). *Sociolinguistics. An introduction*. Harmondsworth, Penguin Books.
- Trudgill, Peter (1983). Language contact in Greece. Reduction and simplification in the Albanian dialects of Attica and Biotia. In: Trudgill, Peter (ed.). *On dialect*. London, Blackwell. p. 108-126.
- van Bree, Cor (1985). Structuurverlies en structuurbehoud in het dialect van Haaksbergen en Enschede. Een onderzoek naar verschillen in resistentie. In: *Leuvense bijdragen* 74, 1-35.

- van Bree, Cor (1992). The stability of language elements in present-day eastern Standard-Dutch and eastern Dutch dialects. In: van Leuvensteijn, J. A., et al. (ed.). *Dialect and Standard Language/Dialekt und Standardsprache in the English, Dutch, German and Norwegian Language Areas*. Amsterdam e.a., North-Holland. p. 178-203.
- van Coetsem, Frans (1992). The interaction between dialect and standard language, and the question of language internationalization viewed from the standpoint of the Germanic languages. In: van Leuvensteijn, J. A., et al. (ed.). *Dialect and Standard Language/Dialekt und Standardsprache in the English, Dutch, German and Norwegian Language Areas*. Amsterdam e.a., North-Holland. p. 15-70.
- Vandekerckhove, Reinhild (2000). *Structurele en sociale aspecten van dialectverandering*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Weisgerber, Bernhard (1996). Mundart, Umgangssprache, Standard. In: Goebel, Hans, et al. (ed.). *Kontaktlinguistik/ Contact Linguistics/ Linguistique de contact. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/ An international handbook of contemporary research/ Manuel international des recherches contemporaines*. Berlin & New York, Walter de Gruyter. p. 258-271.
- Woolhiser, Curt (2006). Political borders and dialect divergence/convergence in Europe. In: Auer, Peter, et al. (ed.). *Dialect change. Convergence and divergence in European languages*. Cambridge. p. 236-262.

Appendix

196

	Winterswijk (NL)			Vreden (D)		
	+55	-45	totaal	+55	-45	totaal
dialectvorm	2084	1654	3738	1425	1298	2723
	44,83%	35,72%	40,28%	30,57%	28,06%	29,32%
intermediaire v.	151	180	331	145	146	291
	3,25%	3,89%	3,57%	3,11%	3,16%	3,13%
standaardvorm	2414	2797	5211	3091	3181	6272
	51,93%	60,40%	56,15%	66,32%	68,78%	67,54%

Tab. 4: ruwe data figuur 3

	Winterswijk (NL)			Vreden (D)		
	+55	-45	totaal	+55	-45	totaal
dialectvorm	886	848	1734	649	556	1205
	89,05%	86,09%	87,58%	66,50%	57,38%	61,95%
intermediaire v.	4	8	12	160	203	363
	0,40%	0,81%	0,61%	16,39%	20,95%	18,66%
standaardvorm	105	129	234	167	210	377
	10,55%	13,10%	11,82%	17,11%	21,67%	19,38%

Tab. 5: ruwe data figuur 4

	Winterswijk (NL)			Vreden (D)		
	+55	-45	totaal	+55	-45	totaal
dialectvorm	3809	3338	7147	3284	3030	6314
	67,49%	59,44%	63,47%	58,26%	54,17%	56,22%
intermediaire v.	155	188	343	305	349	654
	2,75%	3,35%	3,05%	5,41%	6,24%	5,82%
standaardvorm	1680	2090	3770	2048	2215	4263
	29,77%	37,22%	33,48%	36,33%	39,60%	37,96%

Tab. 6: ruwe data figuur 5